

GARACZI IMRE

ORFEUSZ utolsó kísérlete

A demokratizálódás alternatívái Lukács György késői alkotói korszakában

Lukács György szellemi fejlődése hosszú élete során bővelkedett látványos fordulatokban és önkorrekcióban egyaránt. Ő maga osztotta korszakokra életművét, amelyek között ellentmondások, azonosságok, önkritikák, megalkuvások és politikai fordulatok gyakran váltották egymást. Életművének mégis a legfőbb jellemzője a folyamatosság: minden alkotói korszakát gondolkodói pályája egészének szerves részeként értelmezte. Ebben még - önjellemzése szerint - élete döntő fordulata, a marxizmussal való megismerkedés sem kivétel: "[...] marxizmus: minőségi változás, de nem törés fejlődésében, mint sokaknál".¹ A lukácsi pályáiv téziseit a tízes évektől kezdve sűrű viták követik (pl. Balázs Béla-ügy, Blum-tézisek, 1949-50-es Lukács-vita, 1959-60-as művelődéspolitikai-vita, stb.).

A filozófus gondolkodónak csalódnia kellett politikai képességeiben. A politikai vitákban meg kellett alkudnia a szerény képességű vitapartnerek hatalmi erőszakosságával (pl. többszöri önkritika). Magán a mozgalmakon belül is megváltozott az elmélet és gyakorlat viszonya: a szocialista világforradalom eszméi elhalványodtak, az építendő szocializmus problémái kerültek előtérbe. A szocializmusnak egy különös formában történő politikai berendezkedése valósult meg. A gazdasági fennmaradásért folytatott harc átrendezte az elmélet perspektíváit úgy, hogy az napi, egyéni és rövid távú érdekeknek lett kiszolgáltatva. Lukács szinte minden politikai szereplése vagy a nézeteivel kapcsolatos viták után visszavonult, pl.: "Rajk-ügy kezdete: világos fordulat a sztálini perek korszaka felé [...] a vitát ezek a körülmények határozzák meg: törekvésem: hogy visszahúzódhassak anélkül, hogy áldozatul essem a Rajk-periódusnak [...] csak ideológus maradok - de most már csak személyemben, nem funkcióként. Semmilyen társadalmi megbízatás." ² Az 56-os októberi-novemberi események, valamint az 59-60-as művelődéspolitikai vita után ismét egy "visszavonulása" következik. Tulajdonképpen ez az időszak egybeesik a késői pályaszakasz kezdetével.

Lukács nem írt önálló politikaelméletet, és nem is lehet közvetlenül levezetni a hatvanas években született munkáiból egyfajta marxista politikaelmélet alapvonalait. Ez viszont nem jelenti azt, hogy a 60-as évek műveiben társadalomfilozófiai nézetei mögött ne lenne fellelhető a politika- és történetfilozófia sajátosan lukácsi képe. Utolsó évtizedében teljesen szakít az aktív politizálással, de műveiben, nyilatkozataiban, cikkeiben állandóan érzékelhető egy történetfilozófiai igény, ahogy adott politikai stratégiákhoz viszonyul. Gondolkodásának továbbra is alapvető jellemzője, hogy a munkásmozgalmak történelmi-politikai stratégiáját az általa reális lehetőségnek tartott, történetfilozófiai perspektíva szemszögéből vizsgálja. Ez legfőképpen a "marxizmus reneszánsza" jegyében fogant írásain keresztül tükröződik. Tanulmányomban ezt a problematikát vizsgálom, különös tekintettel a demokratizálódás alternatíváira.

Azért lényeges a lukácsi életmű utolsó szakaszában ezt kiemelni, mert a politikai stratégia értelmezési keretein és a demokratizálódás adott lehetőségein keresztül ragadható meg legérzékletesebben elméleti tevékenységének természete. Az így kimunkált megközelítés hozzájárulhat az Esztétika és az Ontológia plasztikusabb megértéséhez is.

A hatvanas években keletkezett lukácsi művek egyértelműen magukon viselik a kor problematikáját, hangulati elemeit. Az első átfogó érzés - Lukács műveit lapozgatva - az a

töretlen optimizmus, amelynek alapjait a XX. kongresszus tényfeltárásaiból eredezteti. Ez az optimizmus azonban alapvetően különbözik a húszas évek messianisztikus hitéből következő gyakorlati optimizmustól. A hatvanas évekre az elméleti optimizmus a jellemző. Szinte minden Lukács-mű sugárzik attól a bizodalomtól, hogy a valóság alapvető problémáit elemezve, új elméleti bázisokat létrehozva, kimoszthatók az elidegenedés elleni mozgalmak a holtpontról. Ez legfőképpen a társadalmi lét ontológiájáról írt munkájára jellemző. Mindez egy megváltozott történelmi alaphelyzetben jön létre. Átalakul a századközép kapitalizmusa, létrejönnek a szocialista országok. Mindez új következtetések tanulságait kínálja. A szocialista berendezkedés vizsgálata erősen és megalkuvás nélkül kritikai. Középpontba állítja a demokratizálódás makrofolyamatát, annak lehetőségeit. Ezzel a módszerrel tisztázza a sztálinizmus strukturális, ideológiai jellemzőit, és felhívja a figyelmet a sztálinizmus továbbfunkcionálására a hatvanas években. Teszi mindezt A demokratizálódás jelene és jövője című 1968-ban keletkezett tanulmányában. Ez a könyv jelentős összefoglalása a Lenin utáni, 20. századi demokrácia-vitáknak. Szerinte a Lenin utáni hatalmi harcok során akad el a demokrácia ügye, mert a lehetséges utódok közül " valójában egyikükben sem élt tovább Lenin elszánt igyekezete, hogy a szocialista demokrácia még fellelhető kezdeményeinek kibontakoztatásával és erősítésével valóságosan szavatolják a szocialista fejlődést" .3

Sztálin tevékenységének jellemzésekor egyértelművé teszi, hogy a sztálinizmus egyenlő a szocialista demokrácia megsemmisítésével. Ezért tartja károsnak a sztálini módszerek leépítésének elakadását, mert így a gyakorlatban nehezül a marxizmus módszereinek helyreállítása. Felveti a marxizmus reneszánszát, de az - '68 után - történelmileg már nem lehet hatékony. Mindenképpen keresi a demokratizálódás új útjait, formáit, amelyek a szocializmus belső megújulását eredményeznék. Két feltételt tart ebben a tekintetben fontosnak, a szubjektív tényező aktív tevékenységét, és egy sokkal hatékonyabb pártdemokráciát. Teszi ezt akkor, amikor már fellobbant a prágai reformtavasz, a fél Európát diákmozgalmak fessegetik, a vietnami háború nyomasztó súlya alatt radikalizálódik az amerikai fiatalság, a nyugati értelmiségi körökben megnövekedett az érdeklődés a marxizmus iránt, és Franciaországban közel tízmillió dolgozó sztrájkol. 1968 nyaráig úgy látszott, hogy a politikai progresszió megoldja a kelet-nyugati kapcsolatok ügyét. Érzékelhető volt, hogy a Brezsnyev-puccs óta megdermedt Kelet-Európa is mozgolódik, és az előrehaladás útjára lép. Ezt mutatták a csehszlovákiai események és a magyar gazdaságirányítási reform bevezetése is. Mire Lukács '68 őszére befejezte tanulmányát, a fenti pozitív kezdemények az ábrándok világába merültek.

1968 után Kelet-Európában is megállt az idő, ismét megmerevedtek a politikai és ideológiai frontok, és 1972-re a magyar gazdasági reform is leállt. Jellemzi a '68 utáni szellemi légkört az a tény is, hogy A demokratizálódás jelene és jövője teljes terjedelmében csak 1988-ban jelenhetett meg. Ez nem véletlen, hiszen Lukács már 1968-ban megállapította az akkori világhelyzet summázataként: " Mindkét nagy rendszer: válság, az igazi marxizmusnak mint kiútnak a jelentősége. Ezért: szocialista országokban a marxi ideológia mint a fennálló bírálata, mint az egyre szükségesebb reformok előbbre vitele." 4 Ezzel a demokratizálódás továbbfejlődéséhez egyfajta harmadik utat javasol: Véleménye szerint századunk két zsákutcája: a kapitalizmus polgári demokráciája és a sztálinizmus. A kapitalizmus - mondja - lehetővé teszi a termelőerők fejlődését, megteremti az ember igazi emberré válásának ökonómiai alapját, de közben az élet megoldhatatlan akadályokat állít az emberi humanizáció útjába. A polgári milió nem teszi lehetővé a magán- és közélet integrálását; így ebből

következően a polgári demokrácia nem útja az ember nembeli kibontakozásának; nem ad perspektívát, távlatot: " A konkrét formát sohasem lehet konkrétan előre látni, csak a társadalmi szükségszerűség általános irányát. S ebben az értelemben kimondható: a polgári demokrácia mint alternatíva egy válságos időket élő szocialista állam számára a görög perspektívát nyitja meg." 5

Nem tekinthető alternatívának a sztálinizmus sem, mert Sztálin és ellenfelei eleve nem a szocialista demokrácia kezdeményeivel szavatolták a fejlődést. A mindenkor napi taktika feloldotta a reális történelmi perspektíva lehetőségét. Lukács sztálinizmusbírálatát az emberi fejlődés távlatát kéri számon, nem pedig a törvénytelenégeket, kirakatpereket. Az elmaradt és elszalasztott emberi lehetőségeket haragszik: " A társadalmi valóságban minőségileg nagyon is másként fest, hogy egyetlen nemzedéknek kell-e évekig (akár teljes évtizedig) központilag igénybe venni, vagy hogy több nemzedéknek kell a szocializmus merőben gazdasági előfeltételeinek anyagi megvalósítására ügyelnie ahelyett, hogy érdeklődésének fő irányát, döntő erőfeszítéseit magának a szocializmusnak tulajdonképpen, valódi felépítésére összpontosítania." 6 A két zsákutca helyett valódi megoldásnak a demokratikus szocializmust tartja, amelyet nem lehet paragrafusokkal létrehozni, hatályba helyezni, amely nem alkotmányos forma vagy államjogi kérdés, hanem társadalometikai állapot. Egy olyan távlat, amelyre - mint az igazságra - állandóan törekedni kell. Ez a társadalom egészére kiterjedő célkitűző és célmegvalósító tevékenység. Szerinte a kapitalizmus nem ismeri a társadalmi célkitűző tevékenységet, mindössze gazdasági célok egymás mellé rendeződéseinek halmazán keresztül halad előre. Ellenzi a többpártrendszert, elutasítja a pluralizmust. Mindkettőt a jobboldali restauráció szálláscsinálójának tartja. Intő példának hozza fel - a már említett - Görögországot az 1946-49-es forradalom leverése után. A pluralizmust még a neopozitivisták manipuláció eszközének is tartja. Liberalizmusellenessége nem látszik igazolódni, hiszen a szélesebb körű demokráciához elengedhetetlen az alapvető liberális szabadságjogok biztosítása. Enélkül a fejlődésnek sem biztosítéka, sem mozgástere nincs.

A harmadik úthoz a forradalmak korának népi önszerveződéseit, a helyi és munkahelyi tanácsmozgalmakat véli feleleveníteni. A demokratizálódás lukácsi koncepciója "makroszintű" és egyenletes fejlődést kíván. Nem az élet egyes szféráit kell szerinte egyenként demokratizálni, hanem az "élet egészét", a mindennapokat. Mindehhez óhatatlanul szükséges a népi részvétel, az osztálytársadalmi beleszólás és a helyi kezdeményezések intézményes működése. A közvélemény szervezésének különös jelentőséget tulajdonít: "Az első lépés a szocialista demokratizálódás felé szerintem az, ha a ma - társadalmi dinamikáját tekintve - javarészt "néma", "földalatti" közvéleményt rendszeres-nyilvános gyakorlattá sikerül mozgósítani." 7 Mindehhez újszerű és decentralizált, szabadon működő forma kell, mert "e 'földalatti', társadalmilag néma mozgalmak fölélesztése, [...] nem öltheti fel a hajdani tanácsmozgalmak sodró, spontán formáit". 8 A közvéleményt úgy lehet pozitív társadalomformáló erővé fejleszteni, "ha hatékonyan támaszkodunk a most még névtelenségbe kényszerített erőkre, [...] nélkülük nem lehet a reformokat megvalósítani". 9

A közvélemény erjesztésének legfontosabb szférája - Lukács szerint - a kultúra. Ez nem a társadalmi specializálódás egyik ága, hanem az ember nembeli kibontakozásának alapmozzanata. Ellenzi a kultúra gazdasági alávetettségét. A hatvanas évek konkrét szervezeti-taktikai harcaiban eligazítani nem tud, hiszen mindig kérdéses volt a lukácsi

demokratikus szocializmus vázolt alapvonalainak megvalósulása. Mégis elgondolkodtató a mű, mert egyrészt egy szellemi pálya fontos állomása, másrészt a mai gyakorlat liberalizált etatizmusán túl szükséges a mai folyamatok későbbi lépcsőfokain elmélkedni. Ennek az "aktuális" elmélkedésnek legfontosabb eleme, hogy helyesen értelmezzük azt a gondolkodásmódot, amely a szocializmus eddigi történetét sikertelen kísérletté tette.

Ezt egyébként harminc évvel ezelőtt Lukács már elengedhetetlen feltételnek tartotta, és programszerűen fogalmazta meg: "ideológiai feladat, hogy visszaadjuk a hamisan használt kifejezési módoknak tovatűnt, de egyedül valóságos értelmüket, mint hogy nagyon is radikálisan megváltoztassuk a gyakorlatot irányító jelszavakat, ámde ez a folyamat éppen ideológiailag fokozott igényeket támaszt a szellemi produktivitással és az igazi, változásokra vezető, katarikus receptivitással szemben, a polgári társadalomban normálisan végbemenő ideológiai átalakuláshoz viszonyítva."¹⁰ A változtatások igénye szorosan összefügg a manipulációtól és a társadalmi elidegenüléstől való megszabadulás igényével. (Desztalinizáció): "A manipulációtól való felszabadulás mozgalmát tehát az élet minden területén az jellemzi majd, hogy az emberek magához a társadalmi léthez fordulnak vissza, mint minden emberi gyakorlat, minden igazi gondolat megszüntethetetlen alapjához."¹¹ Ezzel kapcsolatban Lukács hite rendíthetetlenül optimista, és a perspektívát tekintve töretlen a bizalma: "Noha teljes mértékben elismerjük azt a tényt, hogy a sztálini korszak sok egykori forradalmárt brutálisan manipuláló bürokratává torzított, és valódi bürokraták és manipulánsok rétegének kialakításához vezetett, de ez a korszak sem adta fel soha egészen a szocializmus ügye iránti odaadást."¹² Mindehhez az ideológia problémájáról a szubjektív tényező szerepét tartja fontosnak: "A forradalmak nagy, világtörténelmi tanulsága, hogy a társadalmi lét nem pusztán megváltozik, hanem újból és újból megváltoztatják azt, [...] ennek szükségszerű történelmi következménye az, hogy a gazdasági fejlődés objektív forradalmi helyzeteket teremthet ugyan, de korántsem alakítja ki ugyanakkor velük törvényszerű összefüggésben a ténylegesen és gyakorlatilag döntő szubjektív tényezőt is."¹³

A Megélt gondolkodásban Lukács újból visszatér a demokrácia kérdéséhez, és érezhetők elmélkedésein a hetvenes évek elejének politikai realitásai: "Viszonylagosan már megnyilvánuló demokratizálódási tendencia, úgy is, mint a tendenciának [...] az igenlése az alap: nem opposíció, hanem reform. Ám ez a reformfunkció: demokrácia alapkérdései: valódi megoldás [...] [Közöny vagy vadsztrájk. Lengyelország mint szimbolikus veszély minden népi demokrácia számára.] Ezért a probléma mindenütt: átmenet a valódi, szocialista demokráciára [a mindennapi élet demokráciájára] vagy permanens válság. Ma még nem dőlt el [döntő: a SZU]. Ez a világ jövőperspektívája [...]"¹⁴ Talán ez volt Lukács utolsó kísérlete a demokrácia akkori jelenéből sejtetni a Keleti-tömb távlatait. A harminc évvel ezelőtti gondolat az utóbbi tíz esztendő politikai tendenciáiban relevánssá vált. A demokratizálódás lehetőségeinek útkeresése Lukács utolsó alkotói korszakában szorosan összekapcsolódott az elidegenedés elleni küzdelem esélyeinek vizsgálatával. Hangsúlyozza, hogy a hatvanas évekbeli kapitalizmus és szocializmus rendszeres politikai és gazdasági analízisével adós maradt a marxista gondolkodás. Mindebből következik, hogy nem talált olyan munkákat, amelyekre egy szisztematikus kapitalizmuselméletet alapozhatott volna. Ezért a marxi politikai gazdaságtan interpretálásán túl az Ontológia szisztematikus fejezeteiben a következő fejlődéstendenciára hívja fel a figyelmet. Véleménye szerint a 19. századi kapitalista nagyipar főként a termelési eszközök előállítására terjedt ki a fogyasztási cikkek előállítása ekkor még főleg a kisipar és

kézműipar feladata. A szolgáltatások területén is ez a jellemző. A századfordulótól azonban ez a viszony átstrukturálódott, nagyiparivá vált. Ez a folyamat a kulturális életre is hatott. Lukács alapkérdése: miként alakult át a többletmunka elsajátításának módja, hogyan változott az abszolút értéktöbblet relatív értéktöbbletté?

Az abszolút értéktöbblet tendenciáját két folyamat is gátolta. Az egyik, az összítőke növelésének igénye, a másik az erősödő és egyre több jogot követelő szakszervezetek fokozódó ellenállása. Ez utóbbi hatása miatt növekszik a termelésben a társadalmiság jelenléte, hiszen a beleszólás a termelés folyamatába gazdaságon kívüli, politikai eszközökkel fejeződik ki. A fentiek miatt nem fogadja el Lukács a gazdaságban a szükségszerűség hegemoniáját, a gazdaságot történelmileg változóként értelmezi. A gazdasági élet törvényszerűségei pusztán tendenciajelleggel hatnak, így a gazdaság hozza létre a gazdaságon kívüli erők bázisait. Ezek alapján az osztályharc a gazdasági törvényszerűségek és a gazdaságon kívül munkáló erők szintéziseként fogható fel. Így a gazdasági tényezők - munkaidő, a tőke érdeke, a fogyasztás, a piac -, és a politikai tényezők - szakszervezetek szervezkedései, tiltakozások, sztrájkok - viszonyrendszerében a munka tételezése egyértelműen a tőke uralmához kötődik. Ebből következik - Lukács szerint -, hogy a gazdaság nem tisztán gazdasági érvek és célok alapján szerveződik meg, hanem abban jelentős szerepet játszanak gazdaságon kívüli célkitűzések is. Tehát ebben az összefüggésben már a kapitalizmusban felvethető az értelmes, nembeli igényeknek eleget tevő emberi élet kérdése. Innen eredezteti Lukács azt a következtetést, hogy a dolgozóknak alapvetően át kell alakítaniuk az elidegenedés elleni harc stratégiáját. Kissé ironikusnak tűnik ez a megállapítás annak tudatában, hogy Lukács 12 évig élt a dühöngő sztálinizmus időszakában a Szovjetunióban. A jelenlegi helyzet követelményei alapján kell - a történetfilozófiai folyamatba ágyazva - újrafogalmazni a feladatokat. Lukács gondolatmenetét tovább folytatva, napjainkban is érvényes ez az elv, azzal a módosítással, hogy korunk kihívásait már nem vizsgálhatjuk osztályokra, rétegekre, csoportokra bontva, hanem a társadalom egészének - beleértve nemzeti mivoltát is - egymással összefüggő vertikumait szükséges bonckés alá venni az értékállapotok alapján. De ez a gondolat már átvezet a szociológiai értékelemzések körébe. Ennek a vizsgálatnak elengedhetetlen feltétele a jelen történeti genezisének, struktúraváltozásainak feltárása, azoknak a mechanizmusoknak, beidegződéseknek, hatalmi helyzeteknek az elemzése, amelyek tartósítják a jelenlegi társadalmi állapotokat, illetve lassítják az oldódás, az értékmeghatározás lehetőségét. Ezek közül Lukács nagy jelentőséget tulajdonított a manipulációnak. A kapitalizmus korunkbeli értelemben vett manipulációjának megértésére hozza fel Lukács Marxnak a gépek emberi munkaerőt kiváltó szerepéről szóló fejtegetéseit. Ebből modellérvényűen azt eredezteti, hogy a gép lényegileg felszabadít, de jelenszinten elidegenít, lealacsonyít.

Tehát felszabadul az ember egyes munkafolyamatfajták alól, a munkaidő is rövidül, de ugyanakkor a kreatív munkavégzés lehetősége is csökken. Ezt a logikát alkalmazza Lukács a manipulációra is: "A ma uralkodó manipulációit is e gondolati modell alapján kell megítélni, amely valójában szükségképpen kialakuló ontológiai struktúrák képmása. E manipuláció magábanvaló léte szerint közvetítés a fogyasztási eszközök [és szolgáltatások] tömegtermelése és az egyes fogyasztókból álló tömeg között. [...] A mai kapitalizmus szükségképpen vezet a ma uralkodó manipulációra, amely fokként kiterjed az élet minden területére, mindenek előtt a politikai szférára is."¹⁵ Így az elidegenüléssel összefonódva a manipuláció egyetemesen átfogja az élet szinte minden szféráját. Mindez két fontos mozzanaton keresztül figyelhető meg.

Egyrészt a pszichologizált presztízs fogyasztás "kikapcsolja az emberek mindennapi életéből a nembeliségre törekvést".¹⁶ Másrészt nem engedi a sokszínűséget, a pluralitást. Mindkét mozzanat elleni harcra Lukács receptje kétpólusú: védekezni kell össztársadalmilag a termelési-társadalmi szerkezet tudatos alakításával, és lehet védekezni individuálisan, de ehhez vállalnia kell az egyes embernek a cselekvés kockázatát, következményeit. Felvetődik a kérdés: vajon Lukács miért az individuumot állítja a manipuláció elleni harc középpontjába? A Prolegomenában fejti ki korábbi elméletét, amely szerint a kapitalizmus korai szakaszában egybeesett a kizsákmányolás és elidegenedés elleni harc, míg napjainkra a kettő szétvált. "Az elidegenedésnek az a formája, amely a jelenkori kapitalizmus gazdaságilag legfejlettebb részeiben mindenütt megjelenik, gazdasági okokból különbözik korábbi tőkés formáitól. [...] A kategóriaváltás a kizsákmányoláson belül élesen elválasztja a két mozzanatot. Az elidegenedés ellen vívott harc, amely magától értetődő módon még mindig szükséges, a gazdasági átalakulás következtében túlnyomórészt ideológiai jelleget ölt".¹⁷

Természetesen Lukács érzékelteti, hogy az elidegenedés az emberi lét alávételének, elnyomásának csak egyik, de korántsem egyetlen formája, jellegzetesen definiálható történeti-társadalmi fejlődés eredménye, következménye. Két tényező szoros összefüggését emeli ki Lukács. Az egyik: az elidegenedés csak társadalmi-gazdasági alapokon tételvezhető kategória, egyéni akció nem képes ezt megváltoztatni. A másik: az egyén nembeli, önmaga felszabadítására irányuló képessége, lehetősége szükséges előfeltétele a gazdasági-társadalmi struktúra változásának. Ezt az összefüggő, de ugyanakkor ellentmondásokkal terhes modellt Lukács a következőképpen jellemzi: "[...] amennyire magától értetődő, hogy az elidegenedés alapján társadalmi jelenség marad, amelyet éppen ezért végső soron csak társadalmi utakon lehet leküzdeni, az egyes személyek életvitele szempontjából ez mégis kiteljesedésének vagy megghiúsulásának középponti problémája, mint az a kérdés, hogy az ember az elidegenedést a saját, individuális létében leküzdje vagy megőrizze-e. [...] Az elidegenedés végérvényes társadalmi leküzdése éppen ezért kizárólag az egyes emberek mindennapjainak élettevékenységében teljeshet ki. A társadalmiság elsődlegességén mindez semmit sem változtat, csupán azt jelzi, mennyire bonyolultan fonódnak össze itt is, és pontosan itt, az elidegenedés emberileg és össztársadalmilag működő mozzanatai. Létszerűen ugyanis ezek a mozzanatok éppen azért elválaszthatatlanok a társadalmi fejlődés mindenkori állapotától, mert a közvetlen felszínen viszonylag önálló mozgások látszatát keltik."¹⁸

Tehát az egyes embernek a spontán cselekedettől a tudatos tettig személyesen kell megjárnia az utat, még akkor is, ha összességében politikai szervezet vagy más objektiváció deklarálja az értékváltozást. Minderre Lukács példának említi a hatvanas évek nyugati diákmozgalmaival, amelyeket a korai kapitalizmus embertelenségei ellen tiltakozó géprombólókhoz hasonlít, és ezeket egy lehetséges út kezdetének tekinti, de nem forradalomnak. Ugyanúgy foglalkozik ennek kapcsán a női emancipáció hatvanas évekbeli "szexhullámaival". A nők elidegenedésellenes szabadságharca tehát létszerűen nem pusztán a férfiaktól kiinduló elidegenedési törekvések ellen irányul, hanem célul kell kitűznie a nők saját belső felszabadulását is. "Ebben a tekintetben a modern szexmozgalomnak határozottan pozitív, haladó magva van. Hadüzenetet tartalmaz - tudatosan vagy öntudatlanul - a 'bíráskodás'-nak azzal az ideológiával szemben, amely, mint Marxnál láttuk, minden emberi elidegenedés egyik legfontosabb alapja, s amelyet ezen a területen sem lehet megszüntetni a nők szexuális rabszolgaságának radikális felszámolása nélkül."¹⁹

A hatvanas évek sajátos történeti szituációjában elengedhetetlen feltételnek tartja Lukács az elidegenedés leleplezését, feltárását. A fenti gondolatmenet alapján látható az a tény, hogy amíg ütőképes osztálytársadalmat nem képes szervezni a Nyugat és Kelet egyaránt, addig ez egyéni életvitelben kell példát mutatni. Különleges hangsúlyt kölcsönöz itt a létező szocializmusnak. Egyértelműen megállapítja, hogy a szocialista országok - addigi történetük során - alaposan devalválták a szocializmus feltételezett értékeit. Töretlen optimizmusa miatt azonban hite rendíthetetlen a radikális reformok értékgyarapító szerepéről a létező szocializmusban. Mindez bizonyítja, hogy Lukács teljesen újszerűen ragadta meg a történelmi folyamat és egyéni cselekvés viszonyát. Megfordítja a korábbi dogmatizmus modelljét: alulról is lehet építeni a tendenciákat, az egyes ember tetteiből, elképzeléseiből, vágyaiból, választásaiból és mindezek folyamatos összegzéséből.

Ide illik Lukács példázata a manufaktúra és a nagyipari forma kezdeti viszonyáról. A manufaktúra-korszak vége felé a nagyipar kezdeménye úgy jelenik meg, mint néhány vállalkozó kalandja. Ebben az időben a manufaktúra még a vállalkozó egyéni döntésétől függ, hogy a járt utat választja-e vagy pedig a kockázattal járó, de nagyobb profitlehetőséget nyújtó járatlant. Így fokozatosan kerekedett felül a nagyipar a manufaktúrával szemben. Ennek motorja az egyéni kezdeményezés volt, amely mert támaszkodni az új technikai vívmányokra. Ez a tendencia alulról épült, és miután dominánssá válik az új berendezkedés, akkor a többi, addig várakozó állásponton álló vállalkozó számára is követendő, majd egy idő után - a verseny miatt - kényszerítő jellegű lesz a vállalkozás. Ebből a logikai sorból Lukács azt a konzekvenciát vonja le, hogy az emberek maguk alakítják történelmüket, de nem az általuk kívánatosnak tartott lehetőségek, feltételek között, hanem a különböző feltételrendszerek értékválasztásra sarkallják, kényszerítik az embert. Így lesz a választás aktusa a társadalmi lét aktív ténye. A lukácsi lételmélet koncepciója alternatív szerkezetű. Minden lehetőség, alternatíva, szituáció több tényezőt hordoz nyitott vagy rejtett módon. A realizálás a nembeliségét kereső ember egyéni felismerésétől függ, képes-e az adott kihívásra adekvát, átgondolt és cselekvő választ adni. Mindemellett Lukács nem felejtkezik meg a "felülről" való építkezésről, amikor a szituációt a rutin, a beszűkülés, a vulgarizálás, az alternatívánélküliség és a cselekvéshiány jellemzi.

Így az egyéni-társadalmi cselekvés lehetősége, az értékmegőrzés-értékteremtés az "alulról" és "felülről" kettős harapófogójába kerül, és színvallásra kényszeríti a karakteres cselekvőt, megalkuvásra és kétszínűsége a taktikázót. A gyakorlat így kényszerít az értékek közötti választásra, hiszen az érték a társadalmi léttel együtt jelenik meg. Történeti megvilágításban az értékek közül Lukács elsőként a hasznosságot emeli ki. Ez az érték is választási kritérium az ősember eszközválasztásától a modern politikai orientációjáig. Mindebből következik az alkalmasság, ami már a puszta választáson túl az igazolhatósághoz nyújt paramétereket, és a legyent állítja szembe a vannel. "Minden legyennek előfeltételei tehát mind előzményeiben, mind várható következményeiben a lét meghatározott formái, elválása a léttől, legyenként való érvényesülése tehát sohasem szerezheti meg a léttől való teljes függetlenség státusát." 20 Ide sorolható - és ez már átvezet az etikai kérdések közé - a példa szerepe, funkciója. Ennek ontológiai szempontból kettős tulajdonsága van: egyfelől korábbi viselkedésmoделlek pozitív összegzése, másfelől a hasznos, több történeti időszakot is átvészelő minták bármikor, az adott kor igényei és szükségletei szerint újraértékelhetők. "E minták történelmi fennmaradása csak akkor lehetséges, ha a mítosz értelmezése szakadatlan változásoknak vethető alá, vagyis, ha a mindenkor jelen gyakorlata mindig másképpen alkalmazhatja a példaképeket." 21

Ez a gondolatsor talán éppen Lukács el nem készült etikáját előlegezi. Vázlatszerűen magunk elé képzelhetjük ezt, hiszen a legkorábbi művektől a Megélt gondolatokig minden korszak munkáit átszővi a morális-etikus gondolkodásmód hirdetett igénye, ami az idős Lukács számára már követelmény. Ebbe a megközelítésmódba egy-egy visszahúzódása alkalmával erőteljes szkepszis is vegyül, de ez megmarad ösztönző forrásnak. Sokan ezt az etikai hajlamot utópiának mondják. Pedig ez szükséges velejárója annak a pályának, amit Lukács megélt. Végül is Lukácsot nem szükséges jósnak, jövőkutatónak tekinteni. Mindössze annak, ami. Korszakainak kimondott igazságait, tévedéseit alternatívaként a távlatokba próbálta helyezni. Már jóval túlléptünk a mai világ - valóság konkrét feltárásában az általa már harminc évvel ezelőtt - érvényesnek tartott igazságon: "A működési zavarok, ameddig a tömegek ezeket pusztán a végrehajtási formák hiányosságainak, egyedi jelenségeknek értékelik, bírálatokat, sőt szenvedélyes bírálatokat is kiválthatnak, de a hibák kijavítását mégis annak az establishmentnek engedi át, amely követte őket. A rendszer csak akkor kerülhet válságba, ha a végrehajtási módszerek hibás elemei szükségképpen összekapcsolódnak a társadalmi élet legfontosabb tartalmaival, s amikor az emberek ennek következtében tudatosítják, hogy eddigi aktivitásukat nem pusztán hamis módszerekkel irányították, hanem igazi érdekeikkel össze nem egyeztethető célok felé vezették, és az immár elvetendőnek ítélt módszerek pusztán eszközei voltak annak, hogy hamis élettartalmakat kényszerítsenek rájuk, és alá vessék őket ezek uralmának."22

JEGYZETEK

1. Lukács György: Curriculum vitae. Budapest, Magvető, 1982., 36.o. (a továbbiakban CV)
2. CV 37.o.
3. Lukács György: A demokratizálódás jelene és jövője. Budapest, Magvető, 1988., 91.o. (a továbbiakban ADJJ)
4. CV 39.o.
5. ADJJ 59.o.
6. ADJJ 125.o.
7. ADJJ 172.o.
8. ADJJ 173.o.
9. ADJJ 173.o.
10. Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról II., Budapest, Magvető, 1976., 780.o. (a továbbiakban TLO)
11. TLO 823.o.
12. TLO 777.o.
13. TLO 509.o.
14. CV 38-39.o.
15. TLO 321.o.
16. TLO 321.o.
17. TLO 291.o.
18. TLO 223-224.o.
19. TLO 599.o.
20. TLO 679.o.

21. TLO 97.o.

22. TLO 799.o.

Bibliográfia

Lukács György: A demokratizálódás jelene és jövője. Budapest, Magvető, 1988.

Lukács György: A társadalmi lét ontológiája I-II., Budapest, Magvető, 1976.

Lukács György: Curriculum vitae. Budapest, Magvető, 1982.

Papp Zsolt: A formától az életig. In: Élet és Irodalom 1985/15.

Zoltai Dénes: Egy írástudó visszatér. Budapest, Kossuth, 1985.

Sziklai László: Az "utolsó" kollektív ítélet. In: Világosság 1988/4.

Predrag Vranicki: Marxista ellentmondások. In: Új Symposion 1986/5-6., 11-17.o.

Fehér M. István: Lukács és Sartre. In: Magyar Filozófiai Szemle 1984/3-4., 389-413.o.

Max Weber: Politik als Beruf. Berlin, 1982.

Fehér Ferenc-Heller Ágnes-Márkus György-Vajda Mihály: Feljegyzések Lukács elvtársnak az ontológiáról. In: Magyar Filozófiai Szemle 1978/1.

Gvozden Flego-Wolfdietrich Schmied-Kowarzik: Georg Lukács. Ersehnte Totalität. Bochum, 1986.